

ЛЕКЦІЯ № 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ВІД НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї

План

1. Характеристики типів насильства по відношенню до дітей
2. Рекомендації психологам, батькам та викладачам у разі звернення по факту насилля в сім'ї.
3. Напрями діяльності органів та закладів освіти щодо попередження насильства у документах.

Мета: поглибити знання вихователів з питань запобігання насильству, надати інформацію про види насилля, розглянути небезпечні для дітей ситуації та засоби їх уникнення.

Ключові слова: фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, зневага інтересами і потребами дитини, Конвенція ООН про права дитини

Література

1. Сафонова Т.Я. Жесткое обращение с детьми // Практична психологія та соціальна робота. - 2007.-№2.- С.17-29
2. Батьків не обирають... (проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні), К., А.Л.Д., 1997 – 144с.
3. Бондаровська А. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству. – К., СДМ - Студіо, 1999. – 64с.
4. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій – К., МАУП, 2001. – 96с.
5. Говорун Т., Кікіненді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999-384с.
6. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. – Проект «Гармонія», Львів, 2004 – 95с.
7. Долженко І. Використання соціально-педагогічних технологій у роботі класного керівника з сім'єю // Соціальна педагогіка: теорія і практика, 2006. - №4 – 34 – 38с.
8. Забадыкина Е.В. Пометки социальному работнику. Основные сведения о насилии в семье // Социальные работники за безопасность в семье / Под редакцией Либоракиной М.И. – М., 1999. – 138-142с.
9. Конт Р. Сексуальное насилие над детьми // Энциклопедия социальной работы, в 3 т., т.3, - М., 1994 – 230с.
10. Кравченко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах // Соціальна психологія. – 2006. - №2, 142 – 150с.
11. Мансудов Р.П., Кимер М.Т. Защита от насилия в семье: проблема, разработчики и запуск комплексной социальной технологи // Социальные работники за безопасность в семье. – М., 1999, 84-89с.
12. Мельник Ю.В., Шаргородський С.В. Надання допомоги дітям – жертвам насильства // Психологічна газета. – 2007. – №8, 9-20с.
13. Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие: Научно-методическое пособие./ Под редакцией Л.С. Алексеева. – М., 2000, 136с.

-
- 14.Онищенко Ю.В. Насильство в сім'ї: стан та проблеми // Педагогіка толерантності. – 2001. - №3-4, 39-47с.
- 15.Руководство по предупреждению насилия над детьми / Под редакцией Араковой. – М., 1999, 347с.
- 16.Семешна Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. – М.: Издат. Центр Вмедос, 2001, 96с.
- 17.Соціальна робота: психологічний аспект: Навчальний посібник / За редакцією проф. А.Й. Кепської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352с.
- 18.Соціологія: Підручник / 3-те видання, стереотипне. За редакцією В.М. Пічі. – Львів: «Новий світ – 2000», 2006.-280с.
- 19.Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією В.Г. Городененка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 560с.
- 20.Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2002, 132с.
- 21.Хархан О. Стосунки батьків, дітей, та їх вплив на поведінку підлітків // Соціальна психологія. – 2003. – №4, 139 – 142с.

1. Характеристики типів насильства по відношенню до дітей
Каталог дій, що розцінюються як насильство по відношенню до дітей
(на основі аналізу міжнародних та державних нормативно-правових актів)

Фізичне насильство:

- побої
- мордування
- навмисне травмування
- нанесення тілесних ушкоджень
- порушення фізичного здоров'я
- катування
- недбале, брутальне і жорстоке, нелюдське поводження, що принижує гідність
- фізичні покарання
- зловживання

- нехтування
- експлуатація дитячої праці
- непосильна праця
- залучення до праці на виробництві зі шкідливими умовами
- використання у жебрацтві
- вилучення органів для трансплантації, насильницьке донорство (проведення дослідів)
- вбивство

Психологічне насильство

- пониження гідності
- словесні образи, образливі прізвиська
- роздягання дитини перед іншими як спосіб покарання
- висміювання недоліків дитини, особливостей сім'ї, сімейних подій
- насміхання над виглядом, видом діяльності, поведінкою дітей, які вирізняються серед однолітків
- ігнорування фізичних потреб дитини
- крик
- авторитаризм, вимоги без пояснень
- примушування до негативних дій
- погрози
- цькування
- переслідування
- залякування
- залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій
- примушення до жебрацтва, бродяжництва
- доведення дітей до самогубства
- розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника

Сексуальне насильство:

- розбещення
- зґвалтування
- використання неповнолітніх у порнобізнесі (для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів)
- посягання на статеву недоторканість, сексуальні домагання
- сексуальні зловживання
- сексуальна експлуатація неповнолітніх (проституція, примушування, спонукування чи втягнення до заняття проституцією; звідництво, вчинене із залучанням неповнолітнього)

Економічне насильство:

- відбирання речей, грошей, їжі, на які постраждалий має передбачене законом право
- умисне позбавлення житла, їжі, одягу, грошей
- вимагання
- крадіжка, грабіж
- шантаж з метою отримання грошей
- незаконне присвоєння власних речей, грошей іншої людини
- умисне пошкодження майна та одягу

Основні поняття

Насильство над дітьми можна розглядати у межах чотирьох категорій, дві з яких, хоча й не є насильством у прямому значенні цього слова, але також справляють шкідливий вплив на дітей.

- ☑ **Нехтування** – хронічна нездатність батьків або осіб, які здійснюють догляд, забезпечити основні потреби дитини у відповідній її віку турботі, в їжі, одязі, житлі, медичному догляді, освіті, захисті та догляді. Це ставлення є результатом безвідповідальності дорослих. Воно варіюється від випадків, коли батьки залишають дитину одну вдома без догляду на кілька годин, поки вони працюють, до так званих випадків «один вдома», коли дитина залишається без догляду, а батьки від'їжджають на вихідні та свята. Найгіршим варіантом є ситуація, коли особа, яка відповідальна за турботу про дитину, не робить того, що потрібно для забезпечення її здоров'я, безпеки та фізичного розвитку. Наприклад, коли дитина голодує чи утримується в холодному приміщенні, коли в неї немає одягу, можливості вчитися тощо.
- ☑ **жорстоке поводження з дитиною** – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею;
- ☑ **насильство** - будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одної людини по відношенню до іншої, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи людини та громадянина і наносять їй моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю;
- ☑ **фізичне насильство** – умисне нанесення одним індивідом іншому побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності. До цієї категорії відноситься фізичне травмування дитини, причому не тільки, коли наявні його відповідні ознаки (синці, поранення, переломи тощо), а й такі різновиди фізичного насильства,

коли ознаки неможливо виявити одразу, оскільки вони проявляються пізніше.

- ☑ **сексуальне насильство** – протиправне посягання одного індивіда на статеву недоторканість іншого, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітніх. До цієї категорії відносяться всі види сексу між дорослими та дітьми, а також примушення дітей займатися сексом між собою з метою отримання задоволення з поглядання цих дій. Сексуальне насильство і сексуальна експлуатація є одним з найтяжчих порушень прав дитини. За величиною нанесених травм сексуальне насильство та сексуальна експлуатація прирівнюються до тортур і катування. Навіть якщо дитина із задоволенням сприймає хтиві дії дорослого, це все одно є сексуальним насильством.
- ☑ **психологічне насильство** – це насильство, пов'язане з дією одного індивіда на психіку іншого шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю. Це поведінка, яка наносить шкоду емоційному розвитку дитини та її почуттю власної гідності. Психологічне насильство включає словесні випадки, такі як постійна критика, приниження, образи, висміювання, кепкування, піддражнювання та відмова вислухати дитину. Психологічне насильство також включає нездатність проявити любов, надати підтримку та керівництво, необхідне для психологічного зростання і розвитку дитини.
- ☑ **економічне насильство** – навмисне позбавлення одним індивідом іншого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Щоб відрізнити випадкові пошкодження у дитини від результатів можливих фізичних зловживань (насильств) наведемо такі ознаки фізичного насильства:

1. Місце пошкоджень. Найчастіше підлягає пошкоджене задня частина тіла. Саме таке розташування складає найбільший відсоток наслідки фізичних зловживань. Найчастішим місцем за частотою ураження є обличчя та верхня частина голови. Ушкодження на підборідді, ліктях чи колінах, як правило, спричинені необережністю самої дитини

2. Випадки, коли пошкодження не є притаманним для конкретної вікової групи: наприклад, будь-який перелом у дитини грудного віку.

3. Утруднення батьків (чи опікунів) у поясненні причини пошкодження; розбіжності у поясненнях, покладання провини на інших; аргументація пошкодження з боку батьків не збігається з медичним діагнозом.

4. Батьки, (опікуни) не поспішають звертатися за допомогою для дитини у разі пошкодження, або вживають заходів, не відповідних ступеню та характеру травми.

5. Дитина надмірно пасивна, залякана, сумирна або навпаки, надмірно агресивна, схильна до фізичного насильства над іншими дітьми.

Типи фізичних пошкоджень та їх причини:

Синці, спричинені фізичним насильством, можуть бути у багатьох місцях тіла, особливо на спині та обличчі. Вони можуть мати характерну форму (наприклад, обрис руки, подвійні синці від щипання, сліди від ремінця, різки, зашморгу, відбиток від прикраси тощо). Синці можуть бути одного кольору або різних, якщо пошкодження завдавалися в різний час.

Слід урахувати, що удари важкими предметами спричиняють глибокі м'язові синці або крововиливи на м'яких тканинах, що здебільшого не забарвлені, й тому можуть бути виявлені лише на рентгенівському знімку, якщо він зроблений вчасно.

Форма, глибина та розміщення опіків також є ознакою фізичного насильства. Зважаючи на те, що діти інстинктивно втікають від болю, випадковий опік не має чіткого відбитку. Якщо дитину силоміць тримали у гарячій воді, то опіки будуть мати чітко обмежені форми, лінія занурення буде ясно вираженою. Опіки, що є точечними чи мають окреслення конкретного предмета, свідчать про тривалий примусовий контакт з гарячим предметом.

Садина та подряпини. Садина від ременя можуть мати характерну форму букви S або C. Сліди від мотузок з'являються навколо зап'ясть або гомілок, коли дитину прив'язують до ліжка чи інших предметів, щоб обмежити її пересування.

Пошкодження голови виявляються не тільки при зовнішньому огляді, а й при діагностиці стану очей та нервової системи, рентгені черепа. Серйозні внутрішньочерепні пошкодження можуть бути наявні без видимих ознак травми. Слід підкреслити, що вони є причинами серйозних неврологічних розладів, що можуть призвести до смерті.

Синдром «струшеної дитини». Коли дитину трясуть з використанням надмірної сили, це викликає внутрішні крововиливи та пошкодження кісток, але при цьому відсутні явні сліди пошкоджень. Єдиними проявами цього синдрому можуть бути блювання та неврологічні ознаки, які свідчать про пошкодження мозку. Серйозніші наслідки - сліпоту, глухоту, параліч - можуть з'явитися пізніше.

Внутрішні пошкодження. Сильні удари по тілу можуть пошкодити печінку, нирки, кишечник та інші життєво важливі органи. Поверхневі докази травм наявні не більш ніж півгодини. Фізичними ознаками внутрішніх ушкоджень можуть бути надування живота, кров у сечі, блювання та біль у животі.

Переломи. Спіральні переломи довгих кісток завжди є неприродними, оскільки виникають від скручувальних сил. Також викликають підозру уламкові переломи біля кінців довгих кісток, численні переломи ребер.

2. Рекомендації психологам, батькам та викладачам у разі звернення по факту насилля в сім'ї.

Рекомендації психологам у разі першої допомоги жертвам домашнього насилля:

- Не кидайтеся відразу обіймати потерпілого. Візьміть його за руку або покладіть свою руку йому на плече. Якщо побачите, що це людині неприємно, уникайте тілесного контакту.

- Не вирішуйте за потерпілого, що йому зараз необхідно (він повинен відчувати, що не втратив контролю над реальністю).

- Не розпитуйте потерпілого про подробиці того, що сталося. Ні в якому разі не звинувачуйте його в тому, що сталося.

- Дайте потерпілому зрозуміти, що він може розраховувати на вашу підтримку.

- Якщо потерпілий починає розповідати про те, що сталося, спонукайте говорити не стільки про конкретні деталі, скільки про емоції, пов'язані з подією. Домагайтеся, щоб він говорив: «Це не моя провина, винен насильник»; «Було зроблено усе можливе в таких обставинах».

- Якщо потерпілий вирішив звернутися в міліцію, йдіть туди разом. При оформленні заяви, з'ясуванні прикмет злочинців він знову в подробицях переживе жахливу ситуацію. Йому буде потрібна ваша підтримка.

- При консультуванні жертв сексуального насильства необхідно домагатися наступних цілей.

- Забезпечити можливо повніше і безумовне прийняття себе.

- Сприяти підвищенню самооцінки.

- Допомогти скласти конкретний план поведінки в обставинах, пов'язаних з насильством (інформація про міліцію, правоохоронні органи, медичні процедури).

- Допомогти визначити основні проблеми.

- Допомогти мобілізувати системи підтримки особи.

- Допомогти усвідомити серйозність того, що сталося.

- Допомогти усвідомити необхідність згаяти час на одужання.

-
- Виявити і зміцнити сильні сторони особи клієнта.

Завдання психолога у разі звернення спрямовані на те, щоб :

- зменшити у дитини почуття сорому, провини, безсилля;
- допомогти в зміцненні почуття власної значущості;
- сформувані нові поведінкові патерни (форми поведінки);
- сприяти виборчій взаємодії з навколишніми людьми;

Свою роботу з дітьми, що піддалося жорстокому поводженню і насильству, ми будемо по наступних принципах: слухаю, розумію, співпереживаю.

Алгоритм поведінки консультанта при веденні діалогу з такими абонентами:

1. Викликати прихильність до себе – «Я тобі вірю»

Найперший і важливий крок - встановлення довірчих стосунків між дитиною і консультантом. Багато дітей не можуть розповісти про те, що сталося дорослим, оскільки бояться, що вони їм не повірять. Причина цих страхів криється в тому, що насильник, як правило, авторитетніше і сильніше, ніж жертва.

2. Проявити співчуття – «Мені шкода, що це сталося»

На другому етапі дитина повинна відчувати, що її чують, співчують, розуміють виникаючі думки і почуття.

3. Зменшити відчуття провини – «Я упевнена, що ти не винен в тому, що сталося».

Це третій крок, який спрямований на те, щоб дитина відчула себе комфортно і безпечно. Консультант не повинен засуджувати, давати негативних оцінок поведінці того, хто звернувся.

Подолання відчуття провини є одним з найважливіших етапів роботи з жертвами насильства. Провина носить всепоглинаючий характер, провокує різні спотворення в уявленнях про себе і свої вчинки. Дитина своїм вчинкам надає особливий негативний сенс. Робота з відчуттям провини включає розуміння того, в чому винить себе потерпілий.

4. Підтримати і схвалити його поведінку: «Добре, що ти не злякався і подзвонив».

Позитивна, емоційна підтримка, підкріплення бажання знайти вихід з ситуації насильства є важливими моментами цього етапу. Дитині потрібна допомога в подоланні страхів, що виникають після розкриття фактів насильства.

5. Знайти резерви підтримки і допомоги – «Як ти думаєш, кому ще ти можеш розповісти про свою проблему?»

В даному випадку важливо показати дитині, що існує багато людей, організацій, яким можна довіритися і отримати допомогу і підтримку (родичі, знайомі, учителі, сусіди, служби соціального захисту, міліція, органи опіки і опікування і ін.).

6. Створити умови для припинення насильства і виробити стратегію поведінки – «Давай подумаємо, що ми можемо зробити, щоб подібного не повторилося»?

Тут треба обговорити поведінку дитини і виключити моменти, що провокують насильство.

Потім знайти разом з дитиною нові шляхи виходу з ситуації, що склалася. Часто дитина не бачить виходу і проблема для неї здається нерозв'язною, тому завдання консультанта першим почати обговорення і направити на пошук альтернативних рішень.

Роблячи вибір, дитина бере на себе відповідальність і таким чином, у неї підвищується мотивація до активних дій. Після закінчення обговорення психолог-консультант пропонує дитині оцінити вибране рішення у світлі очікуваного успіху.

7. Вселити впевненість в завтрашній день – «Я знаю, що ти впораєшся з проблемою. Я в тебе вірю, ти сильний!»

Установка на позитив допомагає дитині впевнено слідувати наміченій цілі не відступаючи перед труднощами.

Що повинен знати і уміти педагог для надання допомоги дитині, постраждалій від жорстокості і насильства

1. Закони про захист прав дитини.
2. Організації, куди можна звернутися для захисту дитини (органи внутрішніх справ, охорони здоров'я, опіки і опікування за місцем фактичного проживання дитини, громадські правозахисні організації).
3. Установи надають психологічну допомогу дітям (ППМС-центри), номери "Телефонів Довіри".
4. Послідовність своїх дій у разі жорстокості і насильства.
5. Ознаки, характерні для різних видів насильства, у тому числі фізичні ушкодження і поведінкові відхилення.
6. Особливості поведінки батьків або опікунів, що дозволяє запідозрити жорстокість по відношенню до дитини.
7. Наслідки жорстокого поводження, насильства : психологічні, емоційні, інтелектуальні, поведінкові і ін.
8. Правила організації спілкування, встановлення контакту, уміти уважно вислухати дитину, незалежно від того підтверджує або заперечує вона жорстоке поводження і спілкуватися з дітьми.

9. Знати і уміти дати професійно грамотні рекомендації батькам, діти яких піддалися жорстокому поводженню або насильству з боку дорослих або однолітків.

10. Бути чесним з сім'єю, намагатися детально роз'яснити батькам причину розмови з ними.

Послідовність дій педагога

Постаратися розговорити дитину, встановити контакт, довірчі стосунки з ним. Надати емоційну підтримку. Тут необхідно врахувати, що дорослий повинен продемонструвати по відношенню до дитини інтерес, дружелюбність, щирість, теплоту і емпатію. У такому разі дитина відчує, що ця людина дійсно чує і розуміє її думки і почуття. Оглянути ушкодження. Не відправляти додому, якщо вона боїться туди повертатися. Якщо немає можливості влаштувати її на нічліг до родичів або в інше безпечне місце необхідно звернутися:

- в міліцію або прокуратуру, якщо дії батьків є злочинними. Найчастіше має місце поєднання неналежного виконання обов'язків по вихованню дитини з жорстоким поводженням;
- в травмпункт або іншу медичну установу, щоб зафіксувати травми;
- в орган опіки і опікування за місцем фактичного проживання дитини, якщо батьки відносяться до групи ризику по алкоголізму, наркоманії або психічним захворюванням і неможливо їх навчити батьківським навичкам;
- на консультацію до психолога, соціального педагога з метою:
- проведення діагностичного обстеження дитини й усієї сім'ї, з ціллю встановлення причин порушення у дитини (домашнє насилля, наркоманія, алкоголь, асоціальна поведінка батьків, психічне захворювання);
- організація і проведення блока корекційних занять з дитиною й батьками з вивчення адекватної взаємодії в умовах домашнього виховання;
- навчання батьків не насильницьким методом виховання, прийомів релаксації й способів зняття нервово-психічного напруження.

Рекомендації для батьків (матері), чия дитина піддалися згвалтуванню в сім'ї.

1. Намагайтеся викликати на довірчу розмову про те, що сталося і часу події.
2. Постарайтеся своєю поведінкою вселити віру у свої сили, майбутнє.
3. Запевніть в конфіденційності розмови, і в тому, що дитина потім сам вирішить, що, коли і кому вона розповість про те, що сталося.
4. Скажіть дитині про необхідність виражати свої почуття і що це природно. Кожен має право на будь-які почуття, які у нього виникають.
5. Допоможіть визначити основну трудність, проблему.

6. Зменште відчуття провини, переконайте, що дитина не винна в тому, що стався.
7. Сприяйте підвищенню самооцінки.
8. Знайдіть в ситуації якомога більше позитивних моментів (залишилася жива).
9. Допоможіть дитині усвідомити наявність у неї резервних можливостей, разом з нею знайдіть вихід із положення, що склалося.
10. Переконайте дитину, що вона обов'язково здолає свої переживання, а стан, в якому вона знаходиться, пройде, але для цього потрібний час.
11. Підкажіть дитині «Як» і «Що» вона повинен робити, «Як реагувати», поки не зможе мобілізувати свої власні сили.
12. Вітайте позитивне спілкування з однолітками і значимими дорослими, заохочуйте відвідування секцій, гуртків і не дозволяйте повністю ізолюватися від свого постійного оточення, близьких людей.
13. Запропонуйте дитині різні матеріали для творчості, що дозволить виразити почуття, зняти напругу.

Для того, щоб підтвердити чи спростувати це припущення, ми пропонуємо елементарну діагностику дитини, що піддалася насильству.

Емоційний стан

- низька самооцінка, пасивність;
- понижений емоційний фон, апатія, страхи;
- занепокоєння, підвищена тривожність.
- Депресивні стани, печаль.

Поведінка

- опозиційна; запобіглива, регресивна;
- невідповідаюча віку відповідальність;
- саморуйнівальна поведінка (спричинення каліцтв самим собі, суїцидальні думки).
- виникнення різного роду відхилень в поведінці: агресія, дезадаптація, адитивна, девіантна, делинквентна поведінка.

Інтелект

- зниження або повна втрата інтересу до школи;
- затримка або різке зниження рівня інтелектуального розвитку;
- зниження пізнавальної мотивації і, як наслідок, стійка шкільна неуспішність;
- порушення мовного розвитку,
- загальмованість у відповідях, при виконанні завдань;
- труднощі запам'ятовування, концентрації уваги.

Взаємовідносини з оточенням

- невміння спілкуватися з людьми, дружити;

-
- відсутність друзів або надмірна нерозбірлива дружелюбність;
 - прагнення будь-якими способами, аж до нанесення самоушкоджень, притягнути до себе увагу дорослих, або уникнення дорослих, підозрілість і недовіру до них;
 - вимога ласки і уваги або замкнутість, прагнення до самоти;
 - агресивність і імпульсивність по відношенню до дорослих, однолітків;
 - роль «козла відпущення»;

Фізичний стан

- маленький ріст, недостатня вага;
- гігієнічна занедбаність, неохайний вигляд;
- психосоматичні захворювання, неврози;
- постійний голод і/або спрага;
- мастурбація.

Якщо вищезгадані ознаки у більшості своїй були виявлені в поведінці дитини, ми пропонуємо наступний алгоритм дій дорослого.

Особливості поведінки батьків або осіб, що їх замінюють, яких запідозрюють у жорстокості по відношенню до дитини.

- Суперечливі, плутані пояснення причин травм у дитини і небажання внести ясність в подію.
- Небажання, пізні звернення по медичну допомогу або ініціатива звернення по допомогу виходить від сторонньої особи.
- Звинувачення в травмах самої дитини.
- Неадекватність реакції батьків на тяжкість ушкодження, прагнення до її перебільшення або зменшення.
- Відсутність стурбованості за долю дитини.
- неувага, відсутність ласки і емоційної підтримки в поводженні з дитиною.
- Стурбованість власними проблемами, що не відносяться до здоров'я дитини.
- Оповідання про те, як їх карали в дитинстві.
- Ознаки психічних розладів в поведінці або прояв патологічних рис вдачі (агресивність, збудження, неадекватність і ін.).

3. Напрями діяльності органів та закладів освіти щодо попередження насильства у документах.

1. Закон України «Про освіту», де зокрема вказується, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного

вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

2. Закон України «Про загальну середню освіту»:

стаття 5 – завдання загальної середньої освіти: виховання громадянина України; формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду; виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності; виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина; реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй; виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців);

3. Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Зокрема у статті 10 цього закону зазначається, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. ***Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості, і виключають приниження честі та гідності дитини.*** Процедура розгляду скарг дітей на порушення їх прав і свобод, жорстоке поводження, насильство і знуцання над ними в сім'ї та поза її межами встановлюється законодавством.

4. «Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (затверджений Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України 16.01.2004 № 5/34/24/11) визначений вищезазначеним наказом Міністерства освіти і науки України «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства щодо захисту

прав неповнолітніх» як обов'язковий для ознайомлення всіх педагогічних та науково-педагогічних працівників (п.2.2). В цьому документі визначені функціональні повноваження органів та закладів освіти щодо попередження насильства та жорстокого поводження з дітьми. Отже, **органи та заклади освіти:**

- здійснюють приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми;

- терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;

- уживають заходів для виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах, притягують до дисциплінарної відповідальності співробітників, учнів та інших осіб, які допускають жорстоке поводження з дітьми;

- керівники навчальних закладів зобов'язують педагогічних працівників, зокрема класних керівників, проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження дітьми в сім'ях, а також відстежувати подібні випадки з боку інших учнів;
- класні керівники організують роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення.

Висновок: Якщо до будь кого із працівників органів внутрішніх справ, органів та закладів освіти, охорони здоров'я, управлінь у справах сім'ї та молоді, центрів служб для молоді звернулась дитина з приводу жорстокого поводження з нею - той, до кого звернулась дитина (державний посадовець, лікар, вчитель, вихователь, працівник соціальної служби, міліції і т. п.) зобов'язаний оформити письмово звернення дитини і передати його до відповідного територіального підрозділу Служби у справах дітей протягом однієї доби з моменту отримання звернення (повідомлення).

5. «Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» (затверджений Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань 14.06.2006 N 1983/388/452/221/556/596/106), в якому зокрема зазначається, що **міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління (відділи) освіти і науки обласних, міських,**

районних державних адміністрацій, дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади:

- за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;
- повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- ведуть внутрішній облік дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного працівника, соціального педагога, та інформують про це служби у справах неповнолітніх і центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- забезпечують роботу шкільного психолога з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- можуть створювати при освітніх закладах об'єднання батьків, педагогів, громадськості щодо забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та схильних до протиправних дій, залучають до цієї роботи соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- проводять профілактичну та просвітницьку роботу з дітьми, підлітками, молоддю, схильними до правопорушень, з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, контролюють відвідування ними навчальних закладів та якість навчання;
- уживають невідкладних заходів щодо активного залучення до громадської та гурткової роботи в середніх загальноосвітніх школах та позашкільних навчальних закладах дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- проводять спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді інформаційно-профілактичні заходи, спрямовані на підготовку молоді до самостійного життя, формування відповідального батьківства, створення позитивної моделі сім'ї, профілактику жорстокого поводження в родинях тощо;
- залучають працівників освіти до соціального інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у яких виховуються діти шкільного віку;
- сприяють розповсюдженню в навчальних закладах соціальної реклами з питань профілактики здорового способу життя.

6. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства щодо захисту прав неповнолітніх» від 23.08.2006 № 631 визначає завдання педагогічних працівників:

-
- здійснювати заходи з профілактики порушень соціально-психологічної адаптації учнівської молоді;
 - виховувати взаємоповагу та навчати дітей і батьків способів конструктивної взаємодії в сім'ї;
 - створити інформаційні куточки для учнів із переліком організацій, куди можна звернутися з приводу насильства.

7. Наказ Міністерство освіти і науки України «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми» від 25.12.2006 № 844 наголошує на:

- обов'язку педагогічних працівників неухильно виконувати законодавство України щодо охорони прав дитинства в частині збереження фізичного, духовного, психічного здоров'я та поваги до людської гідності дитини;
- обов'язку керівників навчальних закладів організувати просвітницько-профілактичну роботу з усіма суб'єктами навчально-виховного процесу, в тому числі і з батьками, з метою недопущення випадків фізичного і психологічного насильства, образ, недбалого і жорстокого поводження з дітьми, втягнення їх до злочинної діяльності тощо.

8. Наказ Міністерство освіти і науки України «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» від 01.02.2010 № 59 наголошує на обов'язку керівників навчальних закладів:

- ознайомити всіх педагогічних працівників та забезпечити неухильне виконання спільного наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 № 5/34/24/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»;
- збільшити кількість психологічних факультативних занять з психології та тренінгів із формування соціальних навичок у дітей;
- широко залучати органи учнівського врядування та батьківської громадськості до профілактичної роботи.

Захист дітей від насильства як в сім'ї, так і за її межами, гарантується і міжнародними документами, і національним законодавством України

Стандарти передбачені міжнародними документами, що мають силу для України.

Конвенція ООН про права дитини

Стаття 19

«1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури».

Стаття 37 «Держави-учасниці забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поводження чи покарання.

Стаття 39 «Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини».

Стаття 28 «2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини та відповідно до цієї Конвенції».

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права

Стаття 7 «Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам».

Загальна декларація прав людини:

Стаття 5 «Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання».

Конвенція про захист прав людини та основних свобод

Стаття 3 «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

До уваги!

«Захист, який надає **стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод** є втіленням однієї з основоположних цінностей демократичного суспільства. Стаття 3 покликана передусім захищати фізичну недоторканість людини. Крім того, згідно з тлумаченням її положень, вона гарантує захист від завдання болісного психічного страждання. Заборона катування та нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження передбачає як негативні, так і позитивні обов'язки. Негативний обов'язок вимагає від держави утримуватись від певних заборонених дій та заходів. Держава несе відповідальність за дії своїх органів та посадових осіб (...). Позитивний обов'язок вимагає від держави забезпечувати гарантії недопущення поводження, несумісного з положеннями статті 3, та проведення розслідування за фактами, будь-яких заяв про таке поводження. (...) Держава не може скласти з себе відповідальність за дії тих, кому вона делегувала свої повноваження. Так, приміром, якщо у приватній школі застосовується покарання, суворість якого досягає певного рівня, який уже дає підстави для застосування статті 3, тоді за такі заходи має нести відповідальність держава, оскільки в кінцевому підсумку вона повинна забезпечувати право на освіту¹.

Національне законодавство України

Конституція України

Стаття 28. *Кожен має право на повагу до його гідності.*

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям».

Стаття 51. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 52. *Діти рівні у своїх правах* незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

¹Матеріали видання «Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст»: «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (Costello-Roberts v. The United Kingdom), 1993 р.).

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Цивільний кодекс України

Стаття 289. Право на особисту недоторканність

1. Фізична особа має право на особисту недоторканність.
2. Фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню.
3. Фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних не допускається.

У разі жорстокої, аморальної поведінки фізичної особи щодо іншої особи, яка є в безпорадному стані, застосовуються заходи, встановлені цим Кодексом та іншим законом.

4. Фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам».

Сімейний кодекс України

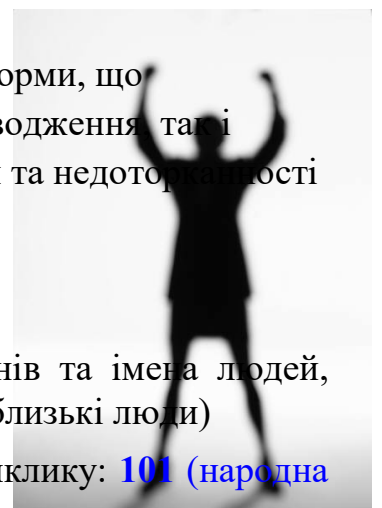
Стаття 150. Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини

1. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей (...)
6. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.
7. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини».

Кримінальний кодекс України містить як загальні норми, що захищають всіх громадян, зокрема дітей від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя, здоров'я та недоторканності дитини.

Навчіть дітей правилам безпеки!

- ✚ Необхідно знати напам'ять адреси, номери телефонів та імена людей, яким ти довіряєш, які піклуються про тебе (батьки, рідні, близькі люди)
- ✚ Пам'ятай про телефони спеціального та негайного виклику: **101** (народна служба порятунку); **102** (міліція); **103** (швидка допомога)

-
- ✚ Знай номери дільничного інспектора, соціальної служби, телефону довіри.
 - ✚ Нікому не дозволяй принижувати та ображати тебе.
 - ✚ Не принижуй та не ображай інших, будь коректним і витриманим у спілкуванні.
 - ✚ Не ходи в пізній час один (одна) по вулиці.
 - ✚ Ніколи не розмовляй з незнайомими людьми, нікуди з ними не йди, нічого у них не бери, не сідай в автомобіль.
 - ✚ Якщо тобі загрожуватиме небезпека, тікай і привертай до себе увагу.
 - ✚ Не сідай з незнайомцями до ліфту.
 - ✚ Не впускай в помешкання незнайомців, якщо ти один (одна) дома.
 - ✚ Знай, де знаходиться твоє свідоцтво про народження (твій паспорт).
 - ✚ Якщо з тобою трапиться щось недобре, негайно розкажи людям, яким ти довіряєш.
 - ✚ **Не залишайся наодинці зі своєю проблемою – звернись по допомогу!**

Подбай про себе!

Список використаної літератури

1. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви сімейного насилля // Соціальна педагогіка.-2005.-№2.-С.43-47
2. Савчук О.М. Стратегії роботи із спів залежними жінками, які зазнають насилля в сім'ї // Практична психологія та соціальна робота. -2003.-№4.-С.51-60
3. Савчук О.М. Об'єктивізація впливу тренінгу асертивності на психологічний стан жінок, які зазнали насильства // Практична психологія та соціальна робота. -2003.-№6.-С.74-76
4. Сафонова Т.Я. Жесткое обращение с детьми // Практична психологія та соціальна робота. - 2007.-№2.- С.17-29
5. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник.-К.: Центр навчальної літератури. - 2006.-464с.
6. Батьків не обирають... (проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні), К., А.Л.Д., 1997 – 144с.
7. Бондаровська А. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству. – К., СДМ - Студіо, 1999. – 64с.
8. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій – К., МАУП, 2001. – 96с.
9. Говорун Т., Кікіненді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999-384с.
10. Головатий М.Ф. Соціологія молоді: курс лекцій. – К., МАУП, 2006. – 304с.

11. Горбачев М.С. Молодежь – творческая сила революционного обновления. – М., 1997 – 125с.
12. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. – Проект «Гармонія», Львів, 2004 – 95с.
13. Долженко І. Використання соціально-педагогічних технологій у роботі класного керівника з сім'єю // Соціальна педагогіка: теорія і практика, 2006. - №4 – 34 – 38с.
14. Забадыкина Е.В. Пометки социальному работнику. Основные сведения о насилии в семье // Социальные работники за безопасность в семье / Под редакцией Либоракиной М.И. М., 1999. – 138-142с.
15. Конт Р. Сексуальное насилие над детьми // Энциклопедия социальной работы, в 3 т., т.3, - М., 1994 – 230с.
16. Кравченко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах // Соціальна психологія. – 2006. - №2, 142 – 150с.
17. Мансудов Р.П., Кимер М.Т. Защита от насилия в семье: проблема, разработчики и запуск комплексной социальной технологи // Социальные работники за безопасность в семье. – М., 1999, 84-89с.
18. Мельник Ю.В., Шаргородський С.В. Надання допомоги дітям – жертвам насильства // Психологічна газета. – 2007. – №8, 9-20с.
19. Молодежь России: тенденции и перспективы. – М., 1993, 98-19с.
20. Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие: Научно-методическое пособие./ Под редакцией Л.С. Алексеева. – М., 2000, 136с.
21. Онищенко Ю.В. Насильство в сім'ї: стан та проблеми // Педагогіка толерантності. – 2001. - №3-4, 39-47с.
22. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні / регіональний аспект. – К.: Український інститут соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту, 2001, 242с.
23. Положение молодежи в 80-х годах: Доклад генерального секретаря ООН // Материалы сороковой сессии Генеральной ассамблеи ООН. – М., 1985
24. Российская энциклопедия социальной работы / Под редакцией Панова А.М. и Холостовой Е.И. – М.: Институт социальной работы, 1997, 410с.
25. Руководство по предупреждению насилия над детьми / Под редакцией Араковой. – М., 1999, 347с.
26. Семешна Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. – М.: Издат. Центр Вмедос, 2001, 96с.
27. Соціальна робота: психологічний аспект: Навчальний посібник / За редакцією проф. А.Й. Кепської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352с.
28. Соціологія: Підручник / 3-те видання, стереотипне. За редакцією В.М. Пічі. – Львів: «Новий світ – 2000», 2006.-280с.
29. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією В.Г. Городененка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 560с.
30. Труба віна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2002, 132с.

-
31. Хархан О. Стосунки батьків, дітей, та їх вплив на поведінку підлітків // Соціальна психологія. – 2003. – №4, 139 – 142с.
 32. Шуст Н.Б. Інноваційна діяльність молоді: сутність, структура, функції. – Вінниця 20012, 141с.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Згвалтування

Сексуальні кривдження супроводжуються широким спектром форм поведінки (брутальні дії над дітьми до 14 років, оральний секс, проникнення в генітальні та анальні отвори чужорідними предметами та домагання щодо дітей тощо) й можуть складатися з багатьох дій чи актів упродовж тривалого часу, наполегливого чіпляння або поодинокого інциденту. Жертви вирізняються за віком: від менш ніж одного року до підліткового віку включно.

Інцест (внутрішньо сімейні) зловживання

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статево недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї (ст. 1 Закону України “Про попередження насильства в сім'ї”).

Сексуальні зловживання стосовно дітей у сім'ї є найбільш прихованою формою зловживань. У більшості відомих випадків батько (або інший чоловік, який відіграє роль батька) є ініціатором, а дівчатка — найчастіше жертвами. Проте хлопчики також є жертвами, причому набагато частіше, ніж вважалося раніше. Дівчаток утримують від розголошення таких зловживань, використовуючи їхню бентежність і сором. Так само поводяться й щодо хлопчиків, тим паче, що вони соромляться більше.

Перше зловживання може статися у будь-якому віці – від немовляти до підлітка. Залежно від того, наскільки м'яко або насильницьки, наскільки тривіально або випадково могла відбутися перша спроба, сексуальний примус має тенденцію повторюватися й частішати впродовж кількох років.

Мати, від якої зазвичай чекають захисту дитини, може свідомо намагатися триматися осторонь від проблем сексуальних зловживань. Іноді вона настільки відсторонена, некомунікабельна або настільки несприйнятлива до розмов на тему сексу, що дитина їй про це навіть не говорить. Трапляється, що мати вкрай незахищена, можлива втрата чоловіка або партнера настільки її лякає, що вона не може дозволити собі повірити (чи навіть запідозрити), що її дитина знаходиться або може бути в небезпеці. Вона сама могла колись бути жертвою таких зловживань над дітьми й може не вірити своїм думкам або своєму праву кинути виклик вдачі чоловіка. Деякі матері насправді знають, що їхні діти є жертвами сексуального насильства, але з певних причин вони дивляться на це крізь пальці.

Експлуатація (дитяча порнографія)

Сексуальна експлуатація включає дії або поведінку, наслідком яких є порнографічні зображення неповнолітніх і сприяння проституції серед

підлітків. Інколи, деякі батьки використовують власних дітей для виготовлення порнографічних матеріалів.

Ознаки сексуальних зловживань.

Анамнез:

- дитина розповідає про сексуальні дії другу, однокласнику, вчителю, матері друга або підлітку, якому довіряє. Розповідь може бути прямою чи непрямую (наприклад: “я знаю одного...”, “що б ти робив, якби...”, “я чув дещо про...”); зазвичай дитина, яка зазнала хронічних або гострих зловживань, говорить про це не одразу;
- дитина носить подерту або заплямовану нижню білизну;
- усвідомлення, що ушкодження дитини не є наслідком хвороби;
- відсутнє пояснення появи ушкодження (хвороби); наприклад, батьки не можуть пояснити причину ушкодження (хвороби), існують невідповідності у поясненні, провину покладають на інших; пояснення не збігаються з медичними висновками;
- молода дівчина вагітна або має хворобу, що передається статевим шляхом.

Поведінкові ознаки.

Сексуальна поведінка дітей:

- неадекватна та агресивна сексуальна поведінка з однолітками або іграшками;
- примусова мастурбація;
- надмірна цікавість до питань статі та статевих органів (своїх чи чужих);
- невластиве віку загравання з однокласниками, вчителями, підлітками;
- проституція;
- підвищена цікавість до гомосексуалізму (особливо для хлопчиків).
- *Поведінкові ознаки в молодших дітей:*
- енурез;
- порушення апетиту (переїдання або недоїдання);
- страхи або фобії;
- шкільні проблеми або помітні зміни у шкільному навчанні;
- невластива віку поведінка, наприклад, псевдозрілість, регресивна поведінка (енурез та смоктання пальця);
- нездатність до концентрації;
- порушення сну (кошмари, страх перед сном, тривожний або надто тривалий сон).

Поведінкові ознаки в старших дітей та підлітків:

- відстороненість;

- клінічна депресія;
- надмірне догодження;
- погана гігієна або надмірний догляд;
- погані стосунки з однолітками;
- нездатність приязнювати;
- агресивна та злочинна поведінка;
- зловживання алкоголем або наркотиками;
- шкільні проблеми, часта відсутність, несистематичність у виконанні шкільних обов'язків;
- відмова перевдягатися для занять фізкультурою;
- відмова брати участь у спортивних та соціальних заходах;
- страх перед душовими кімнатами та кімнатами відпочинку;
- страх домашнього життя, що демонструється ранньою появою у школі або пізнім відходом додому;
- раптовий страх щодо деяких речей (вихід надвір, участь у деяких діях); надзвичайний страх щодо чоловіків (у випадках, якщо зловмисник — чоловік, а жертва — жінка);
- надто раннє розуміння призначення свого тіла;
- раптова поява грошей, одягу або подарунків;
- спроби самогубства або інша саморуйнівна поведінка;
- плач без очевидних причин.

Фізичні симптоми:

- хвороби, що передаються статевим шляхом;
- значні виділення з геніталій або інфекції;
- фізичні ушкодження або подразнення в анальній чи генітальній ділянках (біль, травми або подразнення, свербіння, кровотеча, подряпини, особливо непояснені);
- біль під час сечовипускання або дефекації;
- труднощі під час ходіння чи сидіння через біль у геніталіях або в анальній ділянці;
- психосоматичні симптоми (біль у шлунку, головний біль).

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю (ст. 1 Закону України “Про попередження насильства в сім'ї”).

Психологічні або емоційні зловживання так само, як фізичні ушкодження

залишають сліди й нівечать дитину, можуть калічити й інвалідизувати дитину емоційно, поведінково та інтелектуально. Словесні напади (наприклад, крики, погрози, звинувачення, прокльони), непередбачувані відповіді, тривалий негативний настрій, повсякчасні сімейні негаразди є тими способами, за допомогою яких батьки емоційно тиснуть на дітей.

Поведінкові ознаки батьків (опікунів).

Дитину можна емоційно скривдити, якщо:

- батьки або опікуни вимагають від дитини чогось, що базується на їхніх нерозумних або неможливих очікуваннях щодо дитини, або якщо батьки не беруть до уваги етапи Я-розвитку;
- дитину використовують як “поле бою” у сімейних конфліктах;
- дитину використовують для задоволення власних егоїстичних потреб, які дитина не може зрозуміти;
- дитину-жертву “об’єктивують”, тобто ставляться до неї як до засобу.

Якщо дитина достатньо деградувала, вона поводитиметься відповідно до образу, який нав’язується зловмисниками, — батьками чи опікуном. Наявність емоційного тиску вкрай важко довести. Тут стають у пригоді задокументовані свідчення насильства. У таких випадках жертва потребує невідкладного лікування.

Ознаки психологічних зловживань.

Емоційний тиск може бути запідозрений, якщо дитина:

- відсторонена, пригнічена та апатична;
- неслухняна й має проблеми з поведінкою;
- чинить надмірний опір вимогам учителя, лікарів та підлітків;
- має інші ознаки емоційного розладу;
- виявляє надзвичайну увагу до деталей;
- демонструє відсутність словесного або фізичного спілкування з іншими;
- часто каже слова на зразок: “Мама завжди каже мені, що я погана”.

Вищезгадані поведінкові типи можуть, звичайно, мати причиною інші обставини, але підозру у зловживаннях не слід виключати.

На *емоційну депривацію* страждають діти, чиї батьки не забезпечують їм нормального досвіду формування почуттів (бути коханими, бажаними, почуття безпеки та самоцінності). Емоційну депривацію запідозрюють, якщо:

- дитина відмовляється їсти в необхідних обсягах і тому є дуже кволою,
- не здатна виконувати свої вікові функції (наприклад, ходити, говорити тощо);
- демонструє антисоціальну поведінку (наприклад, агресію) чи явно злочинну поведінку (наприклад, вживання наркотиків, вандалізм) або, навпаки, може бути сумною чи замкнутою;

-
- набридає іншим дорослим (учителям, сусідам та іншим), вимагаючи уваги та любові;
 - має перебільшені страхи;
 - сформована психологічна нездатність досягати успіхів.

ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести його до смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я (ст. 1 Закону України “Про попередження насильства в сім'ї”).

Ознаки економічного насильства

Переважно наслідком неправильного ставлення батьків чи опікунів до дитини за обставин, які завдають шкоди здоров'ю чи добробуту дитини є **фізична занедбаність**

Явна занедбаність – коли батьки чи опікун свідомо допускають ситуації, які загрожують здоров'ю дитини, а також коли батьки свідомо не бажають забезпечувати дітей необхідним харчуванням, одягом, дахом над головою чи лікуванням.

Загальна занедбаність – означає нездатність батьків чи опікуна забезпечити дитину необхідним харчуванням, одягом, житлом, медичною допомогою чи наглядом, якщо дитині не було заподіяно фізичної шкоди.

Хоча батьки можуть і не визнавати своєї провини, але те, коли дітей залишають без нагляду, і становить “загальну занедбаність”. З дітьми, які опиняються в таких умовах, часто трапляються нещасні випадки, де вони зазнають ушкоджень або стають жертвами злочинів.

Ознаки занедбаності:

- дитина не має необхідної медичної допомоги або допомоги дантиста;
- завжди сонна та голодна;
- завжди брудна, має слабку особисту гігієну або вдягнена неадекватно до погодних умов;
- є докази поганого нагляду (неодноразове падіння зі сходів, якщо за дитиною наглядає інша дитина, контакт зі шкідливими речовинами, дитина залишається одна вдома або без нагляду за інших обставин — в автомобілі, на вулиці тощо);
- удома погане опалення або водопостачання;
- існує загроза пожежі або наявні інші небезпечні домашні умови;
- місця для сну холодні, брудні тощо;
- якість їжі є поганою;
- страви не готують, діти харчуються похапцем;

-
- у холодильнику та шафах є зіпсовані продукти.

Сукупність цих граничних умов, що об'єднується поняттям “непридатний дім”, становить “явну занедбаність” і робить правомірним застосування державної опіки та пов'язаних із нею дій. Але необхідно пам'ятати, що безлад та неохайність помешкання не обов'язково свідчать про непридатність дому до проживання в ньому дітей.

Досить придивитися уважно до будь-якої ситуації, у якій фігурує насильство, щоб стало очевидним, що досвід жертви в кожному з цих випадків є багатомірним, мультимодальним. Можна сказати, що будь-яка жертва переживає багато насильств відразу, і агресор (гвалтівник) має на жертву множинний вплив.

Додаток 2.

КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПІВ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Можна виділити наступні *типи жорстокого поводження з дітьми*, які можна виділити на основі досвіду роботи з сім'ями та безпосередньо з дітьми:

- жорстокі фізичні покарання, фізичні знущання, побиття:
 - побиття;
 - штовхання;
 - спроби задушити;
 - викручування рук та ін.;
- дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї:
 - батько б'є чи гвалтує матір у присутності дітей;
 - “погану” дитину фізично карають у присутності “хорошої” дитини;
 - дитина є свідком фізичних знущань над іншою людиною, що не є членом її родини та ін.;
- сексуальне насильство, інцест:
 - гвалтування;
 - нав'язування сексуальних стосунків;
 - сексуальні дотики/поцілунки;
 - інцест (кровозмішення) ;
 - показ порнографії;
 - залучення дитини до виготовленні порнографічного продукту та ін.;
- використання привілеїв дорослих:
 - поводження з дітьми як з рабами чи слугами;
 - покарання, поводження, як з підлеглими;
 - поводження як зі своєю власністю;
 - відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та опікунства;

-
- залякування:
 - використання свого росту, розмірів та сили;
 - навіювання страху за допомогою розповідей, дій, тестів, поглядів;
 - крики, стресогенна поведінка;
 - жорстокість щодо інших істот;
 - погрози:
 - кинути дитину;
 - самогубства;
 - заподіяти фізичної шкоди;
 - заподіяти шкоду іншим людям, тваринам, рослинам...;
 - розлюбити дитину;
 - силами зла, що покарають дитину та ін.;
 - використання громадських установ:
 - загроза покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;
 - ізоляція:
 - контролювання доступу дитини до інших людей: бабці/дідуся, однолітків, братів/сестер, батька/матері, інших людей;
 - контролювання перебування дитини у помешканні, заборона виходити з дому;
 - контролювання спілкування дитини з друзями, аж до перешкоджання спілкування за допомогою Інтернету;
 - закривання дитини у коморі, сараї чи туалеті, чи у будь-якому закритому приміщенні вдома, в школі...;
 - обмеження спілкування з дитиною, аж до повного ігнорування у спілкуванні;
 - емоційне насильство:
 - приниження;
 - використання скарг;
 - використання дітей в якості довірених осіб;
 - крики;
 - непослідовність;
 - присоромлення дитини;
 - використання дітей у конфліктах між батьками;
 - “торгівельна” поведінка одного з батьків щодо любові до дитини;
 - економічне насильство:
 - незадоволення основних потреб дитини;
 - відмова чи зволікання у виплаті аліментів;
 - занижений розмір державної допомоги самотнім матерям та багатодітним сім'ям;
 - повна відмова дитині в грошах;

-
- контролювання дитини за допомогою грошей;
 - протрачання сімейних грошей;
 - відмова дитині у підтримці;
 - використання дитини як засобу торгу при розлученні;
 - нав'язування дитині економічно обмеженого способу проживання без існуючої для цього необхідності; примушування дитини важко працювати.